

Учуутал: Сунтаар улууьун С.А.Зверев аатынан Түбэй Дьаархан орто оскуолата, Степанова Акулина Михайловна

Уруок тиэмэтэ: “Олонхо сайдыы тирэбэ”

Уруок сыала-соруга:

1. Олонхо саха норуотун киэн туттуута, баайа буоларын өйдөтүү;
2. Үөрэнээччи кэтээн көрөр, толкуйдуур, истэр, көрөр дьобурун сайыннарыы;
3. Ситимнээх суругу, сананы сайыннарыы.

Уруок тэрилэ: тылдыт, бырайыактар, интерактивнай дуоска.

Уруок тиибэ: хатылааһын.

Уруок хаамыыта:

1. Тэрээһин.
2. Хатылааһын.
3. Чингэтии.
4. Түмүк.
5. Дьиэбэ сорудах.

Тэрээһин (3 мүн.)

Дорооболоһуу. Турукка киллэрии. Уруок тиэмэтин, сыалын-соругун билиһиннэрии. Олонхо саха норуотун барба баайа буоларын оҕо кыра сааһыттан билиэхтээх, уруокка олонхо тизкиһин нөнгүө үөрэнээччи сангарар санатын, толкуйдуур дьобурун сайыннарыахтаахпыт. Олонхо тылыттан-өһүттэн, идиэйэтиттэн оҕо тылын-өһүн, санаатын сааһылаан этэр дьобурун, кыабын сайыннарыахтаахпыт. Уруок сыалын-соругун билиһиннэрэр кэмнэ олонхо хартыыналара сылаайдаба көстө турар. Бу ньыма оҕо болжомтотун тардар, учуутал интэриэһиргэтэр интэнээссийэнэн билиһиннэрэн, сангаран оҕону өссө эбии болжомтотун тардан, үөрэнээччи олонхо туһунан эбии аабырын ситиһиэхтээх.

Хатылааһын (сүрүн чаас) (9-12 мүн.)

Бүгүн хатыллааһын уруок. Бу уруокка төрөөбүт тылгытын төһө билбиккитин көрүүхпүт. Ол курдук уруокпут олонхону кытта сибээстээх буолуоҕа. Олонхо диэн тугуй?

Олонхо – саха омук олоҕу анаарыыта, устуоруайта, философията, өркөн өйө. Олонхо кистэлэнэ – кини өлбөт-сүппэт тыыннаах, сырдык идиэйэтигэр, кэрэ форматыгар, уран тылыгар-өһүгэр, атыннык эттэххэ, сөптөөх уус-уран туругар сытар. Уруокка олонхо туһунан бэргэн этиилэри хартыына көмөтүнэн, үөрэнээччилэргэ көрдөрө-көрдөрө этиини аабыллар, оҕо түргэнник өйдүүр. Хартыына олонхо тиэмэтинэн ол эбэтэр кэрэ айылба ойуута, оҕо болжомтотун тардар буолуохтаах.

Олонхо диэн биир саамай кырдыабыс, саха норуотун уһулуччулаах уус-уран айымньыта буолар. Кини өбүгэ саҕаттан уостан уоска бэриллэн, үйэттэн

үйэбэ үөскээн-тэнийэн, сайдан бара турар. Ол иһин улуу олонхоһуттар айымньылары, бэйэлэрин кытта өлөн-сүтэн хаалбакка, эбии тупсарыллан, атын көлүөнэбэ хаалларыллан, сайдан бара турар дьылбалаах. Бииги бүгүнгү урукпутугар Василий Осипович Каратаев “Оҕо Тулааһа” олонхотун кытта билсиэхпит. В.О.Каратаев туһунан билиһиннэрэр буоллахха, кэлинни кэмнэ киэнник биллибит олонхоһуттартан биирдэстэрэ Василий Осипович Каратаев Бүлүү улуһун Бороҕон нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Кини төрөөбүт сиригэр-уотугар уонна ыаллыгы сытар нэһилиэктэригэр улахан олонхоһуттар, кэрэхсэнэр кэпсээнньиттэр, сэргэх сэхэнньиттэр элбэхтэрэ. Кыра уолчаан сылдьан ону сыыска түһэрдэ, кинилэр сыһаахтарын ааныгар киирэн олорон истэрэ. Устунан кинилэри үтүктэн үөлээннээхтэрин ортотугар олонхолуурга холоноро. Ааспыт үйэ 50-с сылларыгар, В.О. Каратаев холкуотугар булчутунан үлэли сылдьан, Үөһээ Бүлүү Туобуйатыгар хас да кыстаабыта. Онно үс кыһыны быһа Санһаах Сэмэн олонхолуурун истибитэ. Түүлээхтэрин туттара киирдэхтэринэ, үгэс курдук, Санһаах Сэмэн олонхолотоллоро. Баһылай киниттэн олҥхо эгэлгэ матыыбыгар үөрэммитэ. Бу “Оҕо Тулааһа” диэн олонхону киниттэн ылыммыта. Урукпутугар бу олонхо тылын-өһүн, ис хоһоонун үөрэтиэхпит. (Урукка туттуохтаах олонхо ааптарын, ким-туох киһитин бэйэн субу билэр киһин курдук билиһиннэрдэххэ оҕо өссө ордук интэриэһиргиир).

Тоҕо "Оҕо Тулааһа" диэн ааттамыта буолуой? Оҕолор санааларын истии.

Чинэтии (15-20мүн.)

1 соруудах: тылдытынан үлэ. Бэлиэтэммит тыллырга тылдыт ыстатыйатын онор:

Ааспыт дьылым арҕаатыгар,
Куоппут дьылым хорҕотугар

Аҕыс иилээх-саҕалаах,

Атааннаах-мөнүөттөөх,

Айгырдаах-силиктээх

Аҕа бараан **дойдум**

Аан бастаан

Айыллан туруон иннигэр –

Киһи аймаҕым

Кэпсэтэн билсэ илигинэ,

Саха аймаҕым

Санарсан дьааһыа илигинэ...

2 соруудах: бэлиэтэммит тыллар лексикэли суолталарын быһаарын.

Ураанхай сахам,
Ураһа соннообум
Уу-ньамаан тыллаабым,
Уһаты уллунахтаабым,
Ол-бу диэн кэпсэтэ илигинэ,
Ичээн эттээхтэрим
Биттэнэ иликтэринэ,
Куодалаах унуохтаахтарым
Дуксуһа иликтэринэ,
Аан дойдуга киһи-аймах,
Хамныыр-харамай үөскүү илигинэ.

3 сорудах: элбэх уонна биир суолталаах тыллары бул, быһаар.

Үктэл буорум
Өрүкүйэ үүнэн тура илигинэ,
Абыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөнүөттөөх,
Айгырдаах-силиктээх
Аҕа бараан дойдум
Аан бастаан айыллар күнүгэр
Сир ийэ хотун
Сиэрэй тиин тинилэбин саҕаттан
Тэлгэнэн тэнийэн
Үөскээн испитэ эбитэ үһү.

Тыл лиэкстикэли уонна кыраматыычаскай суолталаах.
Лиэкстикэли суолтата тыл ис хоһоонун көрдөрөр.
Кыраматыычаскай суолтата тыл ханнык сана чааһа буоларын, үөскээһинин,
уларыйытын, этиигэ туттуллуутун быһаарар.

Тыл лиэкстикэли суолтатын быһаарыылаах тылдьыкка
суруйаллар.

Тылдьыкка биир тыл туһунан туох суруллара барыта тылдьыт
ыстатыйата дэнэр.

Тыл үксүгэр хас да суолталаах буолар. Хас да суолталаах тылы элбэх
суолталаах дэнэр.

Тыл элбэх суолталаныыта маннайгы төрүт суолтатыгар олобуран, онно
майгыннатан үөскүүр.

4 сорудах: Лиэксиичэскэй алҕастары бул.

Сэтгэ иилээх-сахалаах,
Сэтгэ сиикэй муора сиксиктээх
Сир ийэ аан **дойдым**
Сиридиэйэн сиксиктэнэн
Ситэн кэлэн испитэ эбитэ үһү.
Сир ийэ аан дойдум
Анабы хара **архастаах**
Адыр хара тыаламмыт эбит.

5 соруудах: “Араап омугун суруга”. (Бу ньыма оёо ааһар дьобурун сайыннараар). (Биирдии биирдии тахсан суруйаллар, интерактивнай дуоскаба үлэ).

Көрбүөччү санаалаахтар,
Көрдөөх ырыалаахтар,
Күөрэгэй чыычаахтар
Көрүлээн-оонньоон үөскээтиннэр диэннэр
Күндү күнүстээннэр
Аан ийэ дойдубун
Айан-кэрдэн испиттэр эбит.

6 соруудах: лиэксиичэскэй диктант (суруттаран баран, дуоскаба көрдөрөбүн).

Алаас эбэ хотуммун
Өйдөөн-дьүүллэммин
Эргийэр киинигэр,
Кэдэйэр сиигэр
Киирэн туран эрэммин
Тиэрбэс харахпынан
Көрөн дьэргэлдьиппитим,
Тэргэн кулгаахпынан
Истэн сэгэлдьиппитим,
Арбаа диэки өттүнэн
Эргитэ көрөн кээспитим...

(Билбэт, ыарахан тыллары тылдьыттан көрөн, быһааран биэриллэр, презентацияба көрдөрүллэр, оёо көрдөбүнэ түргэнник ылынар).

Тиэрбэс- туох эмэ синньигэһинэн иэбэн онорбут төгүрүк. *Үүн тиэрбэһэ. Эр бэрдэ үйэтиин тухары биир тиэрбэскэ хамначчытынан сылдьар үһү. 2. Сүөһү быстах мэччитэргэ аналлаах кыарабас хааччах. Ынах оёотунуун утатан иэдэйбиттэрэ: бу тиэрбэскэ уу диэн суоҕа. Д.Т. с-499*

Тэргэн¹ , аат. (эрг.). Пушка. Этинг этэрин курдук быыстала суох кириэппэс аайыттан тэргэттэр эһиннилэр. П.О. Сэрии бүттэ, Тиһэх тэргэн ньым барда. К.Уу.

Тэргэн² , даб. (эрг.). Толуу, улахан. Тэргэн ыйым тэгэлийэ тыкпыт. Саха народ.ырыата.

Түмүк (3-5 мүн.) Олонхо киирин тылын аахтыбыт, орто дойдубут хайдах үөскээн барбытын иһиттибит ону тэнэ тыл өйдөбүлүн, тыл суолтатын, тыл лиэксиичэскэй суолтатын, элбэх уонна биир суолталаах тыллары хатылаатыбыт. Быраабылаларбытын көрөбүт. (Сылаайдаба көстөр).

Оболоор, олонхоттон тыл кэрэтин, ууһун-уранын сүрэххитигэр-быаргытыгар инэрэн, саастыылаахтаргытын, аба көлүөнэ дьону кытта бодоруһар, доһордоһор далаһа оностор, оттон бэйэбит ыраас санаабыт ылбабайдык ыпсарыллан, кэрэ санаабыт хомоһойдук хоһуллан, санаабыт хоту сайдан, үрдээн иһэригэргитигэр баһарабын.

Манан уруокпут түмүктэнэр. Көрсүөххэ диэри.

Дьиэбэ сорудах: уруокка барбыты хатылаа, аах. Василий Каратаев “Обо Тулааһа” олонхотун аабы. (Кэбинизттэн бу кинигэлэри оболорго түнэтэн аахтары).